

“İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi”

Nakib El-Attas

Kitap Tanıtım

Mehmet GEDİK¹

Prof. Dr. Seyyid Muhammed Nakib El-Attas, “*İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi (Islam, Secularism and the Pkilosopy of the Future)*”, çeviren Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç, İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2016, 261 sayfa.²

Muhammed Nakib El-Attas’ın “İslâm Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi” adlı eseri, günümüzde birçok bilimsel araştırmalara kaynak olarak dikkate alınmış olduğu gözlemlenmiştir. Attas’ın kitabına ilişkin tanıtım, bilimsel ölçekler üzerinden incelendiğinde, kitabın ana gayesinin, temel misyonunun, günümüzün “*Beklenen Müslümanları*”³na İslâmî prensipler dâhilinde bir yol haritasının çizilmiş olduğudur.

Seyyid Muhammed Nakib El-Attas’ın Kısa Hayatı

Nakib El-Attas, İslâmî düşünceye oldukça farklı bakış açısı kazandıran önemli İslâm düşünürlerinden birisidir. 1931 yılında Endonezya’nın Cakarta-Bogor kasabasında dünyaya gelir. İlk öğrenimini ve İslâmî ilimler eğitimini doğduğu coğrafyada alan El-Attas, daha sonrasında ailesi ile birlikte Malezya’nın Johor Bahru vilayetine yerleşir. Bahru’da sosyal ve fen bilimleri eğitimlerini tamamlamasının ardından üç yıl, subay olarak görev yapar. Başarılı bir subay olan Attas’ı, Malay Kraliyeti, 1952-55 yılları arasında kurmay eğitimi alması için İngiltere’deki Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisine göndermiştir. Birkaç yıl sonrasında askeri akademide devam etmek istemeyen El-Attas,1957 yılında Singapur’da Malaya Üniversitesi İslâmî ilimler bölümüne kaydolmuştur. 1959 yılında mezun olarak Kanada-Montreal McGill Üniversitesi’ne geçer. Bu üniversitede 1962 yılında İslâmî Araştırmalar Enstitüsü’nden yüksek lisansını almasının hemen ardından, İngiltere’de Londra Üniversitesi’ne doktora yapmak üzere kaydolur. İslâm felsefesi, kelim ve tasavvuf alanlarında “*Hamza Fansuri’nin Mistisizmi*” başlıklı bir doktora tezi ile buradaki eğitimini tamamlamıştır. 1965’te Malezya’ya dönen El-Attas,1973 yılında National University of Malaysia’da Malay Dili-Edebiyatı ve Kültürü bölümünü kurmuş ve başkanlığını yapmıştır. 1968-70 yılları arasında aynı üniversitenin Sanat Akademisi dekanlığına getirilmiştir. 1987 yılında Kuala Lumpur’da “*Uluslararası İslâm Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü*”nü (*International Institute of*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet, mehmet.gedik@izu.edu.tr, <https://orchid.org/0000-0003-2421-5092>

² Bu kitabın ilk baskısı, 1985 yılında “*Islam and Secularism*” başlığı ile İngiltere/Londra, Marsel yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Türkiye’de ise ilk baskısı 1989 yılında “*Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*” adıyla yayınlanmıştır.

³ (Önsöz) “*Asıl itibarı ile bu kitap, beklenen Müslümanlar için yazılmıştır*” (El-Attas,2016, s. 7)

Islamic Thought and Civilization-ISTAC) kurar. 2002 yılına kadar bu enstitüde İslâmî bir düşünce ve bilim geleneğinin ihyası amacıyla birçok akademik çalışmalara imzasını atmıştır.

Halen hayata olan El-Attas'ın, yirmiden fazla telif edilmiş kitaplarının yansira, birçok makalesinin de bilimsel dergilerde yayımlanmıştır. İngilizce olarak yazdığı eserlerden büyük bir bölümünün başta Malayca ve Arapça olmak üzere Türkçe, Farsça, Urduca, Almanca, Fransızca, Rusça, Hintçe, Boşnakça, Japonca ve Korece gibi dillere çevrilmiştir.

“İslâm Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi (Islam, Secularism and Philosophy of Future)”

Muhammed Nakib El-Attas'ın bütün eserleri incelendiğinde; temel düşünce alanında iki eseri olduğu ve bu eserlerden birisinin de tanıtımını yaptığımız “İslâm Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi” başlığı ile yayınlanan kitabının olduğu aşikârdır. Çağdaş İslâm düşüncesinin önemli fikir insanı olan El-Attas'ın bu değerli eseri Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç tarafından Türkçemize kazandırılmıştır.

El-Attas'ın, “*İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*” isimli kitabının dünya Müslümanlarına ilişkin bir monografik çalışma kapsamında asıl itibariyle günümüzün “*Beklenen Müslümanlar*”ı için yazılmış bir eser olduğu ilk satırlarında (Önsöz) belirtmiştir (s.7). Çok yoğun bir içeriğe sahip, tamamı 261 sayfadan oluşan kitap, önsözden sonra bir giriş ve yedi bölümden oluşturulmuştur. Kendine özgü her bir bölümün “*Beklenen Müslümanlar*”ın nasıl olması gerektiğinin tarifine yönelik oldukça derin analizlerin yapıldığı, birbirlerine ilişkilendirilmiş bütünsel bir dünya görüşünü yansıtan bir sistem dâhilinde ele alınmış tebliğ ve konferanslardan oluşturulmuştur⁴ (s.7-8). İnsan yaşamının en temel esaslarına ilişkin tanımlama ve açıklamaların, İslâm'da tasavvur olunduğu şekli ile ele alınmış, Din, İnsan, Bilgi, Hikmet, Adalet, Doğru Amel (edeb), Akıl ve Akletmek ile (nutk) ilgili oldukça isabetli izahların getirilmiş olduğu gözlemlenmektedir (s.9).

Nakib El-Attas, kitabında; “*İslâmîleştirme*” kavramının ilk defa açıkladığı iddiasıyla İslâmî eğitim felsefesini ve bu felsefenin oturtulacağı zemin konusunda oldukça net bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda; “*Bütün bu tanımlamalar ve açıklamalar, başta kişisel düşünceler olmak üzere, İslâmî fikri ve dini gelenek içerisinde oluşan kavramsal analizlere dayanmaktadır ve kendi kavramları içerisinde orijinaldirler. Ve günümüz sorunlarıyla ilgili olarak öne sürülen bakış açıları da bildiğim kadarıyla yenidir ve İslâm dini ve onun dünya görüşünün temel kavramlarının netleştirilmesinin günümüzdeki ihtiyacından doğmaktadır. Belki de bu anahtar kavramların açıklanması ve anlamlı bir biçimde bir araya getirilme yöntemleri zamanımızın İslâmî fikri ve dini düşüncesinde ilk defa yapılmaktadır*” ifadelerine yer vermiştir (s.9).

El-Attas, bilgi edinmenin ve İslâmî eğitimin ana hatlarının temelinde “*iyi bir vatandaştan*” yetiştirmekten ziyade “*iyi bir insan*” yetiştirmek olduğunun altını çizmektedir. Bu bağlamda insanın tanımlanmasında kullanılacak insan temelli iyi ve doğru kavramların (teorilerin) anlamlarının üretilmesindeki espriyi oldukça anlamlılaştırmıştır. Bu bağlamda, evrensel kâmil insanı yansıtacak “İslâm Üniversitesi'nin kurulmasını, özellikle de Müslümanların seküler

⁴ Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümler, El-Attas'ın *İslâm and Secularism* “Kuala Lumpur: International Institute of Islamic Thought and Civilization (ISTAC), 1993” adlı eserinde de, doğrudan ve dolaylı olarak ele alınan konulardır.

(dünyevi) ve sekülerizasyon (dünyevileşme) kavramlarının anlamlarının bilmesinin gerekliliğine dikkatleri çekmektedir. Nakib El-Attas, kitabında ele aldığı düşüncelerin daha detaylı, derinlemesine incelemeler üzerinden genişletilmesinin gerekliliğine dikkatleri çekerek, düşünce doğruluklarının, İslâm'ın ilmî ve dini geleneğinde yansıyan ve İslâmî kaynakların da tasdik ettiği hakikatlerin şartlarına uygunluğuna göre sorgulanıp değerlendirilmeye tabi tutulmasını oldukça önemsemektedir.

Birinci Bölüm; 1976-1977 yılları arasında Amerika'daki Temple Üniversitesinde misafir profesör olarak bulunduğu dönemlerde verdiği derslerden derlemiş bir bölümdür. “*Çağdaş Hıristiyan-Batı Arka Plan*” başlığı ile yayınlanmış bu bölümde (El-Attas, 2016, s. 25-36); Tarihsel süreç içerisinde Hıristiyan teolojisinin değişim ve dönüşümü ele alınmış, çağdaş Hıristiyan teolojisinin Batı düşüncesinin doğuşuna ve bilim tarihi eksenindeki arka planlara dikkatler çekmiştir. Descartes'in epistemolojik kuram ve yaklaşımları üzerinden inşa edilen Batı sekülerizminin hızlı gelişimini ve bu gelişime paralel Hıristiyan teologların tavırlarını sorgulamıştır (s.31). El-Attas, 19. yüzyılın başlarında Aguste Comte'in “*bilimin yükselişi ve dinin çöküşü*” yaklaşımının seküler mantık doğrultusunda toplumların ilkelikten modernliğe “evrimleştiğine” inanmış Alman filozofu Friedrich Nietzsche'nin de “*Batı dünyası için Tanrı'nın öldüğü*” anlayışının Batı felsefesini etkisi altına aldığını vurgulamaktadır (s.26). Bu bağlamda “Hıristiyan” tehdidine göğüs germek adına Helen epistemolojisine eleştirel yaklaşan “Protestan teologlarından (anjelik doktorlar⁵)” alıntılar yaparak, Hıristiyanlığın sekülerleşme sürecine vurgu yapmış ve bu sekülerleşmenin Hıristiyanlık ve Batı toplumunu kutsal metinlerin mitolojisinden, Hıristiyan akidesinin Helenistik karakterlerden nasıl ayrıştırıldığının üzerinde durulmuştur (s.31). Bu türden felsefi yaklaşımların gerek Hıristiyanlığı ve gerekse Batı'yı bir bilinmeze doğru sürüklediğini tarih felsefesi boyutları ile ele alınmış, skolastik teolojinin orta çağ tabularının yıkılmaya yüz tuttuğunu ve bir kısım teologların (Fosil-Bilimci⁶) seküler bilim ile adaptasyonunun insanlık adına nedenli yanlış bir yaklaşım olduğuna değinmiştir (s.26).

El-Attas, Hıristiyanlığın seküler yaklaşımlar üzerinden dönüştürülerek Protestanlaştırıldığını, Eric Lionel Mascall'nın “*The Secularization of Christianity*” adlı çalışmasını kaynak göstererek; “*Dünyayı Hıristiyanlığa ihtida edecekleri yerde Hıristiyanlığı dünyaya ihtida ettirdiler*” belirtmektedir (s. 29). Bu bağlamda seküler Hıristiyanlığın, Protestanlığın seküler dönüşümün günümüzdeki tarihi gelişimlerine ışık tutmuştur. Attas, Hıristiyanlığın tarih felsefesi sürecinde geçirmiş olduğu dönüşümün/değişimin, seküler kuramlar karşısındaki mağlubiyetini yeni Hıristiyanlığın (Protestan teolojisi) Tanrı tasavvurundan uzak bir Tanrı anlayışından kaynaklandığının da altını çizmektedir.

El-Attas'a göre skolastik dönem Hıristiyanlığın, Yunan (Grek) felsefesinin “*Theo*”, İbranilerin “*Yahve*” ve Batı metafiziğinin “*Deus*” Hıristiyan teolojilerine entegre edilerek eklektik bir Tanrı'nın şekillendirme yoluna gidilmiş olması olarak belirtmektedir (s.34-35). Bu durumun Hıristiyanlık akidesinde Tanrı tasavvurunu bir çıkmaza sürüklediğini, Teslis anlayışının “*Zât*” kavramının Boethus, Aquino'lu Thomas ve birçok düşünürün tanımlamaya çalışmasına rağmen oldukça karmaşıklaştırılmış ve “*İskender'in düğümü*”ne dönüştürüldüğünü

⁵ Adolf von Harnack, Jacques Maritain, Etienne Gilson ve Joseph Maréchal gibi (s.30-31).

⁶ (Fransız Cizvit'i ve Fosil bilimcisi Pierre Teilhard de Chardin), Alman Dietrich Bonhoefer, Amerikalı Paul Tillich vs.

belirtmektedir. Bu yaklaşımdan hareket ile aydınlanma ve sonrası dönemlerin Hristiyan teolojisinin, seküler bilim çerçevesinde oldukça özgür ve bireysel bir “Tanrı tasavvuru”nun geliştirilmiş olduğuna ilişkin bilgiler eserin temel konuları arasında zikredilmiştir.

Seküler Hristiyanlığın Tanrı tasavvurundan amaçladığı şeyin, sekülerizasyon üzerinden bir “modern yaşam” tarzının yakalanma vaadi olduğunu görülmektedir. Günümüzün seküler Hristiyan toplumunun, Tanrı’yı bir “Zât” kavramı içerisinde “*Teslis*” anlayışı ile insan hayatlarından koparmış ve Tanrı kavramı yerine başka modern kavramların ihdâs edilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir (s.35-36).

İkinci Bölüm; 1976-1977 yılları arasında Pensilvanya Temple Üniversitesinde misafir profesör olarak bulunduğu dönemlerde verdiği derslerden derlemiş bir bölümdür. “*Seküler-Sekülerizasyon-Sekülerizm*” başlığı ile yayınlanmış bu bölümde (El-Attas, 2016, s. 39-73); El-Attas bu bölümde seküler, sekülerleşme, sekülerizasyon (dünyevileşme) ve sekülerizm kavramlarını ele alarak mahiyeti ve kapsamına değinmiştir. Bu seküler kavramların Batı’yı ve özellikle de Hristiyan teolojisini nasıl dönüştürdüğüne dikkatlice vurgu yapmıştır. Daha çok sekülerleşme ve sekülerizmin ele alındığı bölüm, “Seküler” kavramının yalın bir ifade olarak sekülerleşmenin bir süreci olduğunu ve sekülerizmin ise bir ideoloji olarak algılatılmaya çalışıldığı konularına yer verilmiştir.

El-Attas, sekülerleşmeyi Greko-Romen ve Yahudi düşünsel geleneğinin tarihsel süreci içerisinde Batı Hristiyan teolojisinin düşünsel kavrayışının bir sonucu olarak tanımlamaktadır. Greko-Romen düşüncesi varoluşu “*mekânsal*”, Musevi geleneğinde ise “*zamansal*” olarak ele alındığına değinerek, Batı’nın zaman ve mekân terkibi ile salt fiziki dünyaya ilişkin bir bakış açısının olduğunu ortaya koymaktadır. Attas, seküler/modern Hristiyan teolog ve aydın düşünürlerin “*Helenik ve İbrani*” dünya görüşlerinin birbirleri ile kaynaştırılmasını oldukça sorunlu olduğunu, İki farklı dünya görüşü arasında karışıklığın, epistemolojik ve teolojik problemlerin kökeni haline dönüştürüldüğünün altını çizmektedir (s.40-41).

El-Attas,17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar süren Avrupa aydınlanma hareketinin yeniden doğmak anlamına gelen Rönesans (renaissance) dönemi ile irtibatlandırılarak, zoraki bir entegrasyon üzerinden farklı iki dünya görüşünün (Helenik ve İbrani) sekülerleştirilmiş bir tezahürüne dönüştürüldüğünü savunmaktadır. Naturalist felsefeci yaklaşımların ideal bir toplum oluşturmak için insanın maddeleştirilmesi, sekülerleştirilmesi hedeflenerek doğal hukuk, doğal din üzerinden “*özgürlük, bağımsızlık ve adalet*” vurgularının yapıldığının altını çizmektedir. Bu denli tutarsız yaklaşımların seküler Hristiyanlık üzerinden, Batı insanını dinden, vahyolunmuş değerlerden uzaklaştırmış, insanların dine karşı duyduğu güveni yok edilmiş olduklarına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, Kant’dan sonra, 18. yüzyıl metafiziğinin rasyonel, düşünen insan tarafından bütünüyle terk edildiğini, hakikat ve varlıkların anlaşılmasında gereksiz ve aldatıcılık üzerinden yeni toplumların hayal edildiğini belirtmiştir (s.61). Attas, sekülerizmi, insan felsefesini, maneviyatını fiziki hayatını ve kültürünü pozitivist yaklaşımlar üzerinden basite indirgeyen, kutsal olan bütün değerlere karşı konumlandırılmış seküler bir ideoloji olduğunu belirtmektedir (s.43).

El-Attas’a göre dünyadaki tüm semavi dinler arasında bir ilk olarak yalnızca Hristiyanlığın, doğum yerini değiştirerek Kudüs’ten Roma’ya taşınmış ve kendi merkezini, orijinini

değiştirdiğidir. Bu süreç ile birlikte Hıristiyan teolojisinin Batılılaştırılması ve dolayısı ile sekülerleştirilmesi yeni bir kimliğin oluşturması açısından oldukça dikkat çekici olduğu belirtilmektedir (s. 44). İncil'in hukuk konularında herhangi bir hüküm içermemesi, merkezini Roma'ya taşımış bir Hıristiyanlık için yeni bir kimlik oluşumuna neden olmuş ve Roma hukukunun yeni Hıristiyanlık için kabul görmesi ile birlikte sekülerleşme süreci de oldukça hızlanmış olduğunun bilgisi verilmektedir.

Muhammed El-Attas, sekülerleştirilmiş bir Hıristiyanlığa dikkatleri çekerek, İslâm düşüncesinde seküler, sekülerleşme ve sekülerizm gibi ideolojik kavramlarının uygulanabilirliğinin mümkün olamayacağını belirtmektedir. Seküler yaklaşımların, sadece gayri İslâmî bir dünya görüşü ifadelerinde ötesinde İslâm karşıtı yaklaşımlar olduğunun altını çizerek, İslâmî literatürde bu tür seküler kavramların bir karşılığının olmadığını belirtmektedir. Attas, İslâmî sekülerleşmenin açık ya da kapalı her türlü tezahürünün kesinlikle kabul edilemeyeceğini, sekülerleşmenin “*inancı (iman) öldürücü bir zehir*” olduğunu ve Müslümanların bu seküler ve seküler kökenli kavramları “*kendi içerisinde*” nerede görürlerse derhal kovmalarının gerekliliğine önemle vurgu yapmaktadır. Kur'an'da seküler kavramına en yakın kavramın “*El hayatü'd dünya*” kavramı olduğunu ve bunun da “*dünya hayatı*” ya da “*dünyevi hayat*” anlamına geldiğini ve insanın akıl ve idrak tecrübesine, bilincine yakınlığıyla bir “*şey*” olarak görüldüğünden bahsederek, seküler dünya hayatı ile arasındaki önemli nüansı ortaya koymaktadır (s.65).

Üçüncü Bölüm; 1976 yılında “Malezya Genç Müslümanlar Teşkilatı (ABIM)” tarafından Malezya/Kuala Lumpur'da basılmış sonrasında “Dünya İslâm Festivali” ve “Londra-Royal Commenwalth Society” tarafından tertiplenen “Uluslararası İslâm Konferansı”nda tebliğ olarak sunulan bildiriden ibarettir. “*İslâm: Din Kavramı, Ahlâk ve Maneviyatın Temeli*” başlık altında yayınlanmış bölümde (El-Attas, 2016, s. 77-114); El-Attas, bölümün ana temasını oluşturan “Din (ed-din)” kavramının etimolojik kökeni ve semantik anlamını, Batı'nın din karşılığında tefsir edilen “*religion*” kavramı ile aynı anlamlara gelmediğinin altını çizmektedir. Aynı zamanda İslâm düşüncesi bağlamında “Din (ed-din)” teriminin asli anlamlarını etimolojik açıdan dört temel şıkta ele alarak, bunların; “*Borçlu olmak*”, “*Boyun eğmek*”, “*Muhakeme gücü*” ve “*Tabiî temayül - yöneliş*” olduğunun üzerinde detayları ile durmuştur (s.77-78).

Dinin insan için nedenli gerekliliğine Kur'an ayetleri eşliğinde vurgu yapan El-Attas; “*Kendi varlığını Allah'a teslim edenden daha güzel dinli kimdir?*”,⁷ Allah'ın dininden İslâm'dan başka bir din aranılmamasını⁸ dolayısı ile *insanlığın yine Allah'a döndürüleceğini*,⁹ “*Allah'ın nazarında yegâne tek dinin İslâm olduğunu*”¹⁰ belirtmektedir (s.87-88). Din kavramını, doğru bir itaat ve gerçek bir teslimiyet bağlamında ele alınmasının gerekliliğine yer veren Attas, bu kavramın İslâm dini perspektifinde canlı bir realite olarak ortaya konulduğunu, hakiki ve “*Kâmil Din*”in ancak İslâm'da tahakkuk ettirilmiş ve tam anlamıyla kendi kimliği üzerinden ifade edebildiği hususlarına değinmiştir (s.89). Her ne kadar bu bölüm (İslâm: Din Kavramı, Ahlâk ve Maneviyatın Temeli) kendi ana başlığı altında ele alınmış olsa da, “Ahlak” ve

⁷ Nisâ 4/125

⁸ Âl-i İmran 3/85

⁹ Âl-i İmran 3/89

¹⁰ Âl-i İmran 3/19

“Maneviyat” konularına ayrı alt başlıklar olarak girilmemiş, “İslâm Dini”nin anlaşılmasının özünde bu iki kavramın “Din” ile özdeşleştirilmiş olduğu görülmektedir. Allah’ın nazarında “Hak” bir dinin ancak “*ahlak ve maneviyat*” gibi dini değer taşıyan enstrümanlar üzerinden izahının mümkün olabileceğini, maneviyat kavramının ise ancak din üzerinden bir anlam taşıyabileceğinin altını çizmektedir.

Dolayısı ile El-Attas kitabının bu bölümde; “*Seküler-Sekülerizasyon-Sekülerizm*” yaklaşımların, din/maneviyat gibi kutsal olan bütün değerlerin, insan ve kültürün pozitivist, seküler ideolojiler üzerinden yeni kavramlar adı altında algılatılmasının yanlış olacağının altını çizmektedir. İslâm’ın ve özellikle de dinin temel değeri olan “manevi temelli” bir değerın sekülerleştirilmesinin açık ya da kapalı her türlü tezahürünün kesinlikle kabul edilmesinin mümkün olamayacağını, bunun “*inancı (iman) öldürücü bir zehir*” olduğunu belirtmektedir (s.65). El-Attas bölümün sonunda; “*Kâmil Model*” kavramını ele alarak, gerçek anlamda ancak manevi ve ahlâk boyutları ile Hz. Muhammed’in (s.a.v.) yaşam tarzında, ahlâk ve maneviyat pratiklerinin insanlığa kazandırılmış olduğuna değinmektedir. Hz. Peygamber’in hayatının, yaşam tarzının din/maneviyat perspektifinde bütün insanlığa rehberlik ettiğini, tüm beşerî ve manevi (dini) değerlerin kendisinde müşahhaslaştırılmış olduğunun da altını çizdiği görülmektedir (s.114).

Dördüncü Bölüm; 1976-1977 yılları arasında Pensilvanya Temple Üniversitesinde misafir profesör olarak bulunduğu dönemlerde verdiği derslerden derlenmiş bir bölümdür. “*Müslümanların Çıkmazı*” başlığı ile yayınlanmış bu bölümde (El-Attas, 2016, s. 117-149); El-Attas, günümüz Müslüman cemaatinin (toplumun) problemlerini, içinde bulunduğu sorunları, çıkmazları, İslâm öncesi Hıristiyanlığın teşekkülü ve Batı uygarlığının İslâm’a karşı tarihsel karşı koyuşuna dikkatleri yoğunlaştırmıştır. Bu tarihsel sürecin bilinmesinin Müslüman çıkmazının, sorunların çözümünde etkili olacağının altını çizerek, çözümlere yönelik alternatifler sunmaktadır (s.119). Müslümanlarının harici ve dâhili sorunların tespiti ve bu sorunlardan arınabilmesi için İslâmiyet öncesi, Budizm, Konfüçyanizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve en önemlisi de Hıristiyanlık sistemlerinin “*evrenselliği*” hususlarında araştırılmasının gerekliliğine dikkatleri çekmektedir. Bu bağlamda Hıristiyanlıkta ifade edilen kurtuluş (teslis) ve doktrine benzer bir sisteme sahip olmayan Budizm, Konfüçyanizm, Zerdüştlük ve Yahudiliğin kendi coğrafyalarını aşamadıklarını ve milli/ulusal dinler olarak kalmış olduklarını belirtmektedir (s. 118). Attas, bu bağlamda Kur’an’dan örnek vererek; Hz. İsa’ya (a.s.), evrensel bir dini (İslâm) yerleştirecek peygamberin geleceğinin bildirilmiş olması, İslâm’ın doğuşu ve yayılması ile küresel anlamda meydana gelecek evrensel karakteristik değişikliklerin gerçekleştirileceği bilgisine vurgu yapmaktadır.

İslâm’ın evrenselliği ve küresel değişimlere dikkatleri çeken Attas, henüz bir asır bile geçmeden İslâm’ın kıtalara yayıldığına, “*Samirileri, İranlıları, Mısırlıları, Berberileri, Avrupalıları, Afrikalıları, Hintlileri, Çinlileri, Türkleri ve Malaylıları*” etkisi altına alarak bu toplumların İslâm ile kısa bir dönemde tanıştığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda özellikle iki büyük tarihsel olaya dikkatleri çekerek, Akdeniz havzasının kültürel bütünlüğünün çözülmesini, Batı Hıristiyanlık merkezinin (eksen/orijin) Roma’dan Kuzeye kaymasını İslâm’ın küresel kabulünün nedenli etkili olduğunun altını çizmektedir. İslâm’ın evrenselliği

ve toplumlar üzerindeki küresel etkenliğinin Batı uygarlık ve kültür ruhunu derinlemesine dönüştürülmesine ve değişimine sebebiyet vermiştir (s.120-121).

İslâm'ın evrenselliği ve bu küresel değişimin baş faktörü olan “*İslâm Medeniyeti*”, daha sonra ilmi temelli bilim merkezleri üzerinden Batı uygarlığı ile yüzleşmiş, Hıristiyanlığın felsefi düşünme tarzını derinlemesine etkilemiş ve İslâm düşüncesinin Batılı düşünürlerin de düşünce dünyasında önemli bir yer ettiği görülmektedir. El-Attas bu bağlamda; 9. ve 13. yüzyıllar arasında Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi Müslüman İslâm felsefecilerin, düşünürlerin Hıristiyan toplumunda skolâstik felsefenin inşasında oldukça önemli etkilerinin olduğuna yer verir. Özellikle İbn Sînâ'nın felsefi metodolojisi, “*Öz ve Varoluş (Zât-Vücut)*” mahiyeti hususlarındaki görüşlerinin başta Aquino'lu Thomas olmak üzere Albert'iyi, Ghent'li Henri'yi, Duns Scotus'u, Meister Eckhart'ı ve Begnoregio'lu Boneventura gibi birçok Hıristiyan ve Batılı skolâstik felsefenin düşünürlerini etkilediğinden bahsetmektedir (s.122).

El-Attas, tarihî süreç içerisinde İslâm Medeniyeti'nde birçok alimlerin bilgi açısından zayıfladığını ve dolayısı ile de İslâmî etkileşimin her anlamda kaybolarak bir gerileme sürecinin yaşandığına dikkatleri çekmektedir. Dolayısı ile Batı uygarlığının 17. asırdan itibaren “*İlim Merkezleri*”nin sahip olduğu “*Bilgi*”yi kendi seküler felsefi görüşleri nezdinde dönüştürdüklerine dikkatleri çekerek, İslâm cemaatlerinin, toplumunun sömürgeleştirmesine ve günümüzde de bu sömürgeciliğin devam ettiğini belirtmiştir. (s.123-124). Batı uygarlığının toplumları sömürgeleştirmesine değinen El-Attas, Batı'nın İslâm toplumunu coğrafik olarak kontrolü altına aldığını, özellikle Müslüman toplumlara kendi sekülerleştirilmiş dünya görüşlerini dayatarak Müslümanları her anlamda ve özellikle de zihinsel işkâl altına aldıklarını belirtmektedir. Bu zihinsen istilalar üzerinden Batı'nın, Müslümanları İslâm'ın bilgi felsefesi merkezinden uzaklaştırarak eğitim müfredatlarını seküler anlamda etkilemiş olduğunun da altını çizmektedir.

El-Attas, seküler Batı uygarlığının, İslâm toplumuna birçok savaşlar açmış olduğunu ve İslâm'ın bir din felsefesi olarak Batı'nın sekülerleştirilmiş Hıristiyan düşünce tarzına bir tehdit olarak gösterilmesinden kaynaklandığının altını çizmektedir. Batının seküler kavramların Müslümanların zihinlerine, kafalarına sızmasından bahseden Attas, bu modernist reformcu zihniyetlerin, düşüncelerini İslâmlaştırmaya çalışsalar da bunu başaramadıklarını, çünkü Batılı düşüncelerin (kavramların) seküler anlamda İslâmlaştırılmasının mümkün olmayacağına değinmektedir. Bu türden modernist reformcu Müslümanların, geçmişin Müslüman bilimcilerinden değil de daha çok Rousseau, Comte, Mill ve Spencer gibi sekülerist akımlardan zihinsel olarak etkilenmiş olduklarının da altını çizmektedir (s.131-132).

İslâm ve Batı arasında sekülerleştirilmiş bir bilimi ele alan Attas, Müslümanların Hıristiyan (protestan) Batı uygarlığı karşısındaki sorunlarının, çıkmazlarına dikkatleri çekmektedir. Müslümanların dâhili sorunlarını, aynı zamanda düşünce sisteminin döşeme taşı olan “*edeb*” kavramı ile açıklamaya özen göstermektedir. İslâm ve Müslümanlıkla ilişkilendirilen “*Edeb Kavramı*”nın, “*beden ve ruh*”un yani “*akıl*” disiplinine, terbiye edilmesiyle ilişkilendirmektedir. Attas, bu perspektiften izlendiğinde edeb kavramı; ontolojik olarak bir varlığın fiziki hayattaki isabetli yerinin, durumunun, mevkiinin tanınması ve tasdik edilmesinin yanında insanın kendini gerçekleştirmesinin de içerildiği görülmektedir. Aksi durumda insanda “*edeb*”in kaybının söz konusu olmasının, adaletsizliğin tezahürü anlamına da gelebileceğine vurgu yapmaktadır (s.127).

Müslümanların çıkmazlarını edep noktasından ele alan El-Attas, günümüzün “edeb” kaybına bağlı olarak Müslümanların da adaletsizleştirildiği, İslâm ümmeti/cemaati arasında oldukça yaygınlaştırıldığına, sıradanlaştığına dikkatleri çekmektedir. Adaletsizliğin tezahürünü, bilgide bir keşmekeşliğin varoluşuna işaret edeceği gibi bilginin toplum ve ümmet bağlamında bilgi düzensizliğine ve dünya görüşlerindeki keşmekeşliğe, sahte liderlerin ortaya çıkışına zemin hazırlayabileceğine de değinmektedir. Bilginin insanda bir kimlik olarak fitraten varlığına dikkat çeken Attas, bilginin sınırlarının bilinmesinin bir hikmet olacağına değinmektedir. Buna bağlı olarak da günümüze işaret ederek, entelektüel bilgi anarşizminin ortaya çıktığına, politik ve sosyo-ekonomik sorunların çıkmazlarına yer vermiştir (s.130-137).

El-Attas, Müslümanların seküler Hıristiyan Batı uygarlığının zihinsel işgalinden ve kendi iç dinamiklerinden kaynaklı sorunların giderilmesi yönünde eğitimin her alanında ve özellikle de üniversitelerde, bireysel gelişimi sağlayabilecek düzeyde bir İslâmî eğitim sisteminin yaygınlaştırılmasını önermektedir. Düzenlenmesi gereken bu eğitim sisteminin esas hedefinin, “Edeb Kavramı” merkezli epistemolojik açıdan bilginin kendi öz kimliğine kavuşturularak İslâmîleştirilmesinin olduğunu söylemektedir.

Beşinci Bölüm; 1977 yılında, Mekke’de gerçekleştirilen “*Birinci Dünya İslâm Eğitim Konferansı*”nda tebliğ olarak sunulan ve sonrasında bizzat editörlüğünü El-Attas’ın yaptığı diğer bildirimlerle birlikte “*Kral Abdülaziz Üniversitesi*” ve “*Hodder and Stoughton Yayınevi*” iş birliğiyle bastırılmış olan bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Bilginin Batılılaşmaktan Kurtarılması*” başlığı ile yayınlanmış bu bölümde (El-Attas, 2016, s. 153-182); İçerik itibarı ile bir önceki bölümde (Müslümanların Çıkmazı) ele alınan konularla oldukça ilişkilendirildiği görülmektedir. Attas, bu bölümde, Batı “*bilgi*”sinin ve buna bağlı “*bilim*” geleneğinin bilim dünyasından ayrılmayacağını ama ne var ki, günümüz Batı uygarlığının bilim adına ileri sürdüklerinin oldukça tahripkâr olduğu iddiasında bulunmaktadır. Attas’a göre bütün bilim geleneklerinin, tarafsız olamayacağı, toplumların değer yargılarını, zihniyetlerini, psikolojik idrâklarını ve bütün düşüncelerinin bir kisfe altında yansıtılabildiğidir. Metodolojide şüphe ve zamanı “*bilimsel*”lik rütbesine çıkarıp, hakikatin araştırılmasında şüpheyi en ziyade geçerli epistemolojik bir alet olarak gören bir bilginin gerçek bilgiymiş gibi yansıtılmasının insanlık ve bilim açısından tehlike arz eden bir konuma getirilmiş olduğuna değinmektedir (s.153).

El-Attas, Batı bilim geleneğindeki bu tehlikeli yaklaşımların, Batı tarihinin arka planlarında aranmasının önem arz ettiğine değinmektedir. Bu bağlamda Batı bilim geleneğinin, tarihsel kökenlerinin Latin, Germen, Kelt ve Nordik kavimlerinden oluşan; Yahudi, Hıristiyanlık, Antik Yunan ve Roma’nın değerleri, felsefe ve kültürlerinin harmanlanması neticesinde oluşturulmuş olduğuna dikkatleri çekmektedir. Tarihsel süreçteki bu harmanlanmış Batı bilim geleneğinin, Antik Yunan’ın epistemolojik ve felsefi eğitim mirasının yanında ahlâk ve estetiğin esaslarını alırken, Roma’dan yasalar ve devletçiliği, Yahudi-Hıristiyan geleneklerden ise toplumunun dini düşüncelerinin etkin rol oynadığını belirtmiştir. Attas, Latin, Germen, Kelt ve Nordik kavimlerinden de örf-adet ve ulusal özelliklerin alınarak doğa-fizik bilimleri ve teknoloji üzerinde etken hale getirilmiş olduğunun altını çizmektedir (s.154).

Yine bu bölümde Attas, Batı uygarlığı bilim geleneğinin mahiyetine dikkatleri çekerek İslâm bilim geleneğinin farklılıkları üzerinde durmuştur. “*Bilim, bilinenden bilinmeyene doğru hareket ederse bilimdir.*” yaklaşımından hareket ile Batı uygarlığının “*Hak*” ve “*Hakikat*”

görüşlerinin vahyedilen bilgilere (dini İnanca) dayandırmak yerine, tamamıyla akleden bir hayvana, fiziki bir mahiyet olarak insanı merkezine alan seküler felsefi yaklaşımlar üzerinden kültürel geleneklere dayandırılmış olduğunu belirtmektedir. Attas, Batı bilim geleneğinde “*İnsan ilahlaştırılırken, Tanrı'nın insanlaştırıldı*”ğına vurgu yapmaktadır (s.155-156). Bu yaklaşımlardan hareket ile İslâm'ın insan doğasına ilişkin hem bir “Ruh” ve hem de bir “Beden”den ibaret çift değerli yaratılmışlığına dikkatleri çekmektedir (s.158). Aynı zamanda insanın çifte tabiatı ele alınarak iki nefis taşıdığı, akleden bir nefsi (en-nefsü'n-natika) ve hayvani nefsi (nefs-i hayvani) olduğu vurgulanarak, insanın yalnız ve yalnız sadece Allah'ı akleden nefsi (en-nefsü'n-natika) ile bulabileceğine değinmektedir (s.160).

El-Attas, yine bu bölümde insan doğasının, bilginin Batılılaştırılmasından kurtarılması konusunu ele alırken, “*Bilginin Doğası*” ve “*Eğitimin Tarihi ve Gayesi*”nin insan ve toplumlar için neleri kapsaması gerektiğine ilişkin öneriler sunmuştur. Yine aynı bu sonuç ve önerilere geçmeden önce, “*İslâmî Düzen ve Disiplin Sistemleri*”ne ilişkin teorik bilgilerin yanı sıra insanın “*Ruh*” ve “*Nefs*” yapılarını grafik tasarımları üzerinden şekillendirmiş olduğu gözlemlenmektedir. Aynı zamanda insanın bilgisi konularını, bilgi bakımından evrensel insanın mikro-kozmik temsilcisi olan İslâm Üniversitesi'nin ve en son olarak ta bilginin tasnifi, düzeni ve disiplininin nasıl olması gerektiğinin bir genel şemasını yerleştirmiş olduğu görülmektedir (s.162-176).

Altıncı Bölüm; 1980'de, Pakistan'ın başkenti İslamabad'da tertip edilen “*İkinci Dünya İslâm Eğitim Konferansı*”nda tebliğ olarak sunulmuş ve yine aynı yıl “Malezya Genç Müslümanlar Teşkilatı (ABİM)” tarafından basılmış bir bölümdür. “*İslâm'da Eğitim Kavramı*” başlığı ile yayınlanmış bölümde (El-Attas, 2016, s. 186-222); El-Attas, İslâm'da eğitimin önemine ve eğitimin bir bileşeni olarak Arapça ve dili ve edebiyatının günümüze kadar semantik¹¹ çalışmalarını tahlil ederek Kur'an-ı Kerim'i ve özellikle Kur'an ayetlerini tevil yöntemi üzerinden işlevsel etkisini ele almıştır. Bu minvalden hareketle İslâm öncesi cahiliye dönemi Arap dilinin İslâmlaştırılması sonucunda oluşturulan semantik kavramların doğrudan İslâm'ın dünya görüşüne de yansıtılmış olduğuna değinmektedir. Bütün İslâmî ilimlerin metodolojisi ve dile ait sembollerden ayrıştırılmadan doğru kullanılmasının gerekliliğine dikkatleri çeken Attas, Arapçanın dil içeriğindeki ilmî doğasının İslâm hakikatlerinin yansıtılabilmesi açısından, “*İlim*” ve “*Bilim*”i karakterize edebilmesi açısından önem arz eden bir konu olduğunu belirtmektedir (s.185).

Düşüncelerin dil içerikli esnekliğinden hareketle, Arap dili edebiyatından türeyen semantik kavramların İslâm'ın dünya görüşünü yansıttığına¹² ve bunun nedenli hassa bir konu olduğuna dikkatleri çekmektedir (s.190-195). Bu hassas konuyu ele alırken de aynı zamanda günümüz Müslümanlarının kullandığı dili, akademik çalışmalarda kullanılan Batı terminoloji ve seküler kavramlara dayandırılarak yapılan çalışmalara oldukça eleştirel mahiyette yaklaştığı görülmektedir (s.194).

El-Attas, dil-düşünce ilişkisini semantik açıdan analiz ettikten sonra “*İslâm'da Eğitim Kavramı*”nın mahiyetini etimolojik açıdan ele alarak bölüme ilişkin sonuç kısmında “İslâmî

¹¹ El-Attas konuyu “İslâm Muhtevası İçerisindeki Semantik Alan” altında incelemiştir.

¹² İslâmî istilâhtaki anahtar kavramları

Eğitim Sisteminin Şekli”nin genel bir taslağını sunmaktadır. Bu bağlamda Müslümanlar için zorunlu olan bilimi (farz-ı ayn) ve gerekli olan bilimi (farz-ı kifaye) insan, bilgi (ilm) ve üniversite (külliye) çerçevesinde bir sistem dâhilinde yapılandırarak insanın dini ilimler ve akli, fikri ve felsefi bilimler çerçevesinde eğitilmesinin gerekliliğine değinmektedir. İslâm’da eğitim kavramını bir sistem bağlamında şekillendirerek kavramların mahiyetini, kapsamını, işlem ve muhtevasını eğitimin muhatapları açısından tahlil ettiği görülmektedir. El-Attas, burada İslâm’da eğitim kavramının mânâ, bilgi (ilm), adalet, hikmet gibi bir dizi İslâmî kavramlar perspektifinde te’deb (edeb sahibi kılma) ve terbiye terimlerini İslâmî, epistemolojik bir tarif üzerinden aktarmaya çalıştığı görülmektedir. İslâm ve eğitiminin bu epistemolojik tanımı, İslâmî eğitim kavramının ontolojik ve teolojik alanların birlikteliğinin doğruyu/gerçeği yansıtanın bir zemini üzerine yapılandırarak aktarma gayreti içerisinde olmuştur (s.216-222).

Bölümün en sonunda Attas, Müslümanlara İslâm’da eğitimin nedenli önemli olduğunu bir mesaj dâhilinde; *“İnsanın ilk önce büyüden, mitolojik, animistik ve kabilevi kültür geleneğinden, sonra da akli ve dili üzerindeki seküler tahakkümden kurtarılması”*nın gerekliliğine vurgu yapmış olduğu görülmektedir (s.222).

Yedinci Bölüm; 1980 yılında, beş yılda bir düzenlenen *“Sufi Ahmed Zerruk”* anısına Libya/Misrata’da düzenlenmiş bir programda sunulan ve ardından da tartışılmış bir tebliğden ibaret olup, *“Bilim İslâmî Akademisi (ASASI)”* tarafından basılmış bir bölümdür. *“Tasavvufun Olumlu Yönleri”* başlığı ile yayınlanmış bu bölümde (El-Attas, 2016, s. 225-247); Şeriatın en üst makamda yaşanmasını (amel) bir *“İhsan”* makamı olduğunu belirten El-Attas, bu bölümde muhteva açısından diğer bölümlerden farklı olarak ele almış, tasavvufun insana dair etkilerine yer vermiştir. Tasavvufun temel değerini oluşturan *“İhsan”* kavramını, Hz. Peygamberin; *“Allah’a, O’nu görürcesine ibadet etmendir”* hadisinden hareketle, insanın bilinç merkezinde ruhî idrak melekesi (fu’âd veya kalp) tarafından müşâhade edilen *“Hak”* ve *“Hakikat”*e dayalı bir bilginin *“İhsan”* makamında tamama ermesi olarak özetlemektedir (s.225).

Tasavvufun olumsuzlukları diye hiçbir yaklaşımın kabul edilemeyeceğini, eğer böyle bir durum varsa da bunun tasavvuf olamayacağını altını çizerek; ilgili bu kişilerin tasavvufu *“hak ve hakikat”* boyutlarında idrak edememiş *“zavallı kişiler”* olduklarını belirtmektedir (s.226). El-Attas, tasavvufa olumsuz yaklaşanların genel anlamda nesnelere doğası üzerindeki bir felsefenin insan akli üzerinden formüle edilen, insanı diğer varlıklardan ayıran, *“Hak ve Hakikat”*leri müşâhade edebilen doğru/gerçek *“akıl”*ın ne olduğunun kavranmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Eski Yunan ve Roma dönemlerinden Batı düşünce tarihin sekülerleştirilmiş bir *“ratio”* kavramının *“intellectus”*dan ayrıştırılmış olduğunu ve bunun Batı düşünce tarihinde birçok tartışmalara yol açığının, Müslüman düşünürlerin, sufilerin, hiçbir zaman *“ratio”* olarak adlandırılan şeyi *“intellectus”* olarak anlaşılan şeyden ayrı düşünmediklerinin altını çizmektedir (s.227). Özellikle bu bölümde Attas’ın, tasavvufu aşağılayanların, Batı düşünce tarihinde sekülerleştirilmiş bir *“ratio”* kavramının etkisinde kalmış kişiler olabileceğine dikkatleri çekmektedir. Ona göre tasavvuf, Müslümanların İslâmî düşünüşünün *“Hak”* ve *“Hakikat”* tasavvurunun *“İhsan”* derecesinde Allah’ı görürcesine aşkın ve batını veçhesinin yansıtılabiliyor olmasıdır. El-Attas bu bölümde, tasavvufun, *“İhsan”*ın mahiyetinin neler olduğunu ve kapsamını belirledikten sonra insan bilgisinin ve gayesinin İslâm ve Müslüman

düşünürler bağlamında konuyu epistemolojik ve ontolojik düzlemde irdelediği görülmektedir. Bölüme ilişkin sonuç kısmında, bilginin, İslâm'a ve ilk dönem Müslüman düşünürlerin belirlemesine göre Allah'tan gelen selim duygular, sadık haber, selim akıl ve sezgi (mükâşefe) kanalları üzerinden edinilebileceğine değinmiştir. Bütün bunların, modern batı düşünürlerinin deney, otorite, mantık ve sezgi olarak sınıflandırdıkları şeylerle tekabül edebilecek aynı hususlar olmadığını vurgulamıştır (s.233).

Bilginin bu kaynak ve metotlarının asırlar boyunca Müslüman düşünürlerin Hakikat (Gerçeğin) ve doğru vizyonunun, İslâmî açıdan yansıtıldığının altını çizerek, Müslüman düşünürlerin Hakikat (Gerçeğin) yansıtılmasındaki üç sınıfa dikkatleri çekmektedir. El-Attas, bunların kelamcılar, felsefeciler ve tasavvufu en üst düzeyde temsil eden sufilerin olduğunu belirtmektedir (s.235). Attas, tasavvuf düşüncesini nesnelere (eşyanın) hakikati, varoluşun, yaratılışın, ontolojik mahiyetini ve bu mahiyetin yorumlanması sonucundaki olgular dünyasını algılayacak olan yine insanın kendisi olduğunun altını bir kez daha çizmektedir. Bu en son yedinci bölümde; üzerinde vurgular yapılarak “Hakikat ve Doğru”ların yansıtılmasında, esas ana fikrinin İslâm bilim felsefesinin nedenli önemli olduğunun ortaya konulması yönünde bir çalışma olduğunun altını çizerek çalışmasını sonlandırmıştır.

Kitap tanıtımının bir sonucu olarak; Seyyid Muhammed Nakib El-Attas'ın, “*İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*” başlığı altında kaleme alınmış olan bu kitabın her bir bölümünün oldukça kısa bir özetinin çıkartılmasına ve tekrarlardan kaçınılmasına dikkat edilmiştir. Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç'ın itinayla çevirisini gerçekleştirmiş olduğu bu eser, El-Attas'ın da belirttiği gibi, konularının bir “*fikir bütünlüğü*” içerisinde düşünülerek algılanması önem arz eden bir konudur. Buna ilaveten belirtilmelidir ki, eser, muhtevası bakımından oldukça yoğun ve sahasında oldukça kıymetli bir eser olmakla birlikte muhtasar bir çalışma olarak önsözde de belirtilen “*Beklenen Müslümanlar*” için bir el kitabı mahiyetinde olduğunun da altının çizilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA:

El-Attas, M. N., 2016, “*İslam Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi (Islam, Secularism and Philosophy of Future)*”. İstanbul: İnsan Yayınları